

JUAN BAUTISTA VILAR,
***La España del exilio. Las emigraciones políticas
españolas en los siglos XIX y XX,***

Editorial Síntesis, Madrid, 2006, pp. 495

Julio Prada Rodríguez
Universidade de Vigo

A historiografía sobre o exilio e as migracións políticas máis ou menos forzadas conta xa cunha longa tradición investigadora en España, da que constitúen un bo exemplo as achegas realizadas neste eido polo catedrático de Historia Contemporánea da Universidade de Murcia J. B. Vilar, un dos máis reputados especialistas nesta temática. Certamente, a historia contemporánea española é tamén, pola longa tradición de intolerancia respecto da «disidencia», a historia do exilio dunha porción significativa das súas elites políticas, dun e doutro signo, perseguidas e estigmatizadas durante longos períodos de tempo. De feito, ata a transición democrática do último cuarto do pasado século XX, resulta problemático atopar unha xeración de españois que non coñecese o significado da expatriación por motivos políticos, relixiosos ou sociais dalgúns dos seus integrantes. Dende este punto de vista, a ninguén sorprenderá que afirmemos que historia política contemporánea e exilio están indisolublemente ligados, ata o punto de que o obxecto de estudo se entrecruza inevitablemente.

En efecto: a escasa tradición de busca do consenso a través do diálogo, a arbitrariedade e o recurso á forza para intervir na vida pública e impoñer as propias crenzas foron unha constante durante demasiado tempo na nosa historia, expresión dunha axitada vida política e institucional que explica que, aínda que só fose tanxencialmente, a maioría dos historiadores da contemporaneidade nos atopáramos nalgún intre, ó longo da nosa traxectoria investigadora, coa problemática do exilio. As case oitenta páxinas da coidada e ben estruturada escolma bibliográfica realizada polo autor — que, como el mesmo sinala, nin pretende ser exhaustiva e nin sequera cubrir todas as obras consultadas—, son a mellor proba dese interese polo obxecto de estudo desta interesante síntese.

Porque estamos, como non podía ser doutro xeito, diante dunha obra de síntese. En primeiro termo, polo dilatado período histórico que abrangue e as etapas que aspira a cubrir: dende os ecos da Revolución Francesa ata o éxodo ocasionado pola guerra civil de 1936-1939. En segundo lugar, polo enfoque amplo do tema: o lector non botará en falta a inclusión dos trazos vitais esenciais de significados persoeiros (Marchena, Teresa Cabarrús, Codoy, Blanco White, etc.) que se superpoñen coa descrición das grandes correntes do exilio e mesmo algunhas concesións dende a perspectiva de xénero que descubren a importante presenza feminina en varias destas correntes (as emigracións liberais anteriores á morte de Fernando VII, a «carlistada» sufocada no 1840 ou a última das nosas incivís guerras, sen ir máis lonxe). Este carácter é compatible co amplo elenco de fontes empregadas polo autor, que van dende as máis clásicas —hemerográficas e testemuñas escritas— ás orais, pasando polos fondos documentais conservados en arquivos estatais da entidade do Arquivo Histórico Nacional, o Arquivo Xeral da Administración ou Arquivo do Ministerio de Asuntos Exteriores e estranxeiros como o de Washington, o de Arxel-Orán, o de Washinton, Kew, etc.

Ambos os dous elementos —riqueza documental e natureza sintética— permiten visualizar a auténtica dimensión dos diferentes «exilios» e das diferentes migracións políticas forzadas ó longo da nosa historia contemporánea. Porque, como o autor aclara no apartado do capítulo introdutorio dedicado ás necesarias precisións conceptuais e semánticas, «emigrados» foron aqueles que no século XVIII decidiron saír de Francia por incompatibilidade cos principios revolucionarios, daquela en auxe, ou para sentirse a salvo da persecución; unha galicismo que non tardaría en ser incorporada por todos os idiomas modernos. Pola contra, «exiliados» foron aqueles que abandonaron o país, xa fose voluntaria ou forzadamente, coa prohibición expresa de retornar, o que os convertía en expatriados ou excluídos por razóns políticas conforme á lexislación vixente en cada intre histórico concreto. Finalmente, a voz «transterrados» —por certo moi popular entre o exilio galego que escolleu México como lugar de destino durante a longa noite de pedra do franquismo—, quixo dar cabida a todos aqueles que se sentían desprazados internos na súa propia terra como consecuencia da persecución desatada no contexto da guerra civil de 1936-1939. Diferentes termos, en fin, que aluden a unha mesma raíz ou porqué: a intolerancia, expresión da imposibilidade de convivencia pacífica entre as diferentes correntes de opinión e causa última deses cíclicos movementos pendulares que J. B. Vilar describe moi graficamente cando recorda que o retorno duns significaba a saída doutros, polo que, fatalmente, «sempre unha parte de España esta fóra de España».

Ademais dos xa comentados apartado introdutorio e bibliográfico, o libro está dividido en doce capítulos de parecida extensión. No primeiro son protagonistas os emigrados políticos de finais do século XVIII, que ceden, no segundo, o protagonismo ós exiliados durante o período de ocupación francesa comprendido entre 1808 e 1814. O capítulo terceiro está dedicado, precisamente, á elitista emigración dos afrancesados e ó seu impacto en Francia; parte deles, co paso dos anos, puideron retornar ó solar patrio e mesmo algúns tiveron un destacado protagonismo cultural e participaron no deseño das posteriores reformas administrativas.

Os capítulos catro e cinco dan cabida ás dúas grandes ondas migratorias liberais, separadas no tempo polo exilio absolutista na breve etapa en que os liberais se fixeron co poder logo do pronunciamento de Riego. A primeira, a do coñecido como «sexenio absolutista» (1814-1820) —singularizada na figura do xa citado José María Blanco White—, e a segunda, a da «década ominosa» (1823-1833). Ambos os dous adoptan un criterio xeográfico, e así mentres o primeiro deles analiza o éxodo que ten como destino a Europa continental e o norte de África, o segundo céntrase no que se dirixe ó mundo anglosaxón (Reino Unido e Estados Unidos) e a Iberoamérica. J. B. Vilar sinala como trazos fundamentais deste exilio o seu marcado carácter elitista, a influencia que tivo na difusión da lingua e a cultura españolas fora das nosas fronteiras e as ideas e teorías anovadoras que, cando o retorno, axudarán ó despegue do futuro proceso innovador.

A emigracións da longa etapa comunmente designada como de «construción do Estado liberal» son obxecto de atención nos capítulos sexto e sétimo. O primeiro deles está dedicado ó exilio dos máis caracterizados carlistas, comezando polos cabezas desta dinastía finalmente extinguida en 1936, que escolleron como lugar de destino preferente Francia e a Alxeria francesa. O segundo, xenericamente designado como «as migracións da era isabelina», dá cabida a diferentes realidades, dende a primeira emigración liberal-moderada, ó exilio de Espartero e os seus compañeiros de armas, a primeira emigración republicana, os exiliados por motivos relixiosos —exclaustrados de 1835 e protestantes deportados por Isabel II no 1863—, o éxodo progresista, demócrata e unionista dos últimos anos do reinado e, finalmente, o longo exilio da familia real e dos seus seguidores logo do triunfo da «Gloriosa».

Os capítulos VIII e IX abranguen o período comprendido entre 1868 e o estalido da guerra civil de 1936. Unha longa e axitada etapa na que o lector poderá somerxerse nas sucesivas emigracións de republicanos federais, cantonalistas, internacionalistas, a segunda emigración carlista, a emigración

dos republicanos na etapa da Restauración, o éxodo ácrata de 1873-74 e a posterior emigración anarquista, os primeiros exiliados socialistas, o éxodo de Primo de Rivera e dos seguidores da ditadura e o exilio dos afonsinos durante a etapa da Segunda República.

Os capítulos X, XI e XII analizan o exilio español como consecuencia da guerra civil de 1936-1939. A súa importancia cuantitativa e cualitativa — tanto no que se refire á súa transcendencia para os países de destino como para España— xustifica a meirande atención que recibe con respecto a outras etapas históricas.

As migracións políticas forzadas, calquera que sexa o nome co que designemos ás súas vítimas, veñen sendo dende hai anos revalorizadas en tanto que observatorios privilexiados para descubrir e profundar nas interaccións dos diferentes actores sociais e políticos e nas súas estratexias e lóxicas de supervivencia e reprodución, cousa que tamén habería que facer extensiva ás migracións en xeral. Este enfoque ten dado xa interesantes froitos á hora de ofrecer novas lecturas e perspectivas de análise dun fenómeno tan complexo, en especial no tocante ás de natureza económica. Máis a obra que comentamos, tamén permite profundar nalgunha destas vías de análise dende a perspectiva do político e o social, como poderá comprobar o lector cando se trata, por exemplo, de historiar a continuidade ou non dos vínculos dos exiliados coa súa patria, na reelaboración que estes realizan de si mesmos e da realidade que os rodea ó longo de toda a súa traxectoria vital ou na súa contribución á vida cultural, política e social dos países de destino (se cadra o exemplo mexicano resulta paradigmático tendo en conta a contribución dos exiliados da guerra civil en eidos tan significativos como a literatura, o dereito, o xornalismo, as ciencias ou a medicina). O mesmo habería que dicir á hora de extraer os efectos positivos producidos polo retorno dos emigrados políticos do século XX que, a xuízo do autor, non deixaron de deixar a súa pegada no ámbito institucional, político, cultural e social, favorecendo o establecemento dunha España tolerante na cal convivencia e progreso deixasen de ser realidades antagónica coma acontecera no pasado.

Unha obra, en fin, altamente recomendable non só para especialistas, senón tamén para calquera lector interesado en dispoñer dunha síntese clarificadora nunha temática tan complexa e, ó tempo, tan suxestiva como a do exilio e as emigracións políticas españolas ó longo dos séculos XIX e XX.